

YURISPRUDENSIYA

HUQUQIY ILMIY-AMALIY JURNALI

2025-yil 3-son

VOLUME 5 / ISSUE 3 / 2025

DOI: 10.51788/tsul.jurisprudence.5.3.

Crossref
Content
Registration

ISSN: 2181-1938

DOI: 10.51788/tsul.jurisprudence

MUASSIS: TOSHKENT DAVLAT YURIDIK UNIVERSITETI

“Jurisprudensiya” – “Юриспруденция” – “Jurisprudence” huquqiy ilmiy-amaliy jurnali O‘zbekiston matbuot va axborot agentligi tomonidan 2020-yil 22-dekabrda 1140-sonli guvohnoma bilan davlat ro‘yxatidan o‘tkazilgan.

Jurnal O‘zbekiston Respublikasi Oliy ta’lim, fan va innovatsiyalar vazirligi huzuridagi Oliy attestatsiya komissiyasi jurnallari ro‘yxatiga kiritilgan.

Mualliflik huquqlari Toshkent davlat yuridik universitetiga tegishli. Barcha huquqlar himoyalangan. Jurnal materiallaridan foydalanish, tarqatish va ko‘paytirish muassis ruxsati bilan amalga oshiriladi.

Sotuvda kelishilgan narxda.

Nashr bo‘yicha mas‘ul:

O. Choriyev

Muharrirlar:

E. Sharipov, Y. Yarmolik, E. Mustafayev, K. Abduvaliyeva, Y. Mahmudov, M. Sharifova, Sh. Beknazarova

Musahhih:

S. Rasulova

Texnik muharrir:

U. Sapayev

Dizayner:

D. Rajapov

Tahririyat manzili:

100047. Toshkent shahri, Sayilgoh ko‘chasi, 35.
Tel.: (0371) 233-66-36 (1169)

Veb-sayt: jurisprudence.tsul.uz

E-mail: lawjournal@tsul.uz

Obuna indeksi: 1387

Tasdiqnom

№ 174625, 29.11.2023.

Jurnal 2025-yil 27-iyunda bosmaxonaga topshirildi.
Qog‘oz bichimi: A4.
Shartli bosma tabog‘i: 22,8
Adadi: 100. Buyurtma: № 84.

TDYU bosmaxonasida chop etildi.
Bosmaxona manzili:
100047. Toshkent shahri,
Sayilgoh ko‘chasi, 37.

© Toshkent davlat yuridik universiteti

BOSH MUHARRIR

B. Xodjayev – Toshkent davlat yuridik universiteti Ilmiy ishlar va innovatsiyalar bo‘yicha prorektori, yuridik fanlar doktori, professor

BOSH MUHARRIR O‘RINBOSARI

J. Allayorov – Toshkent davlat yuridik universiteti Ilmiy boshqarmasi boshlig‘i, yuridik fanlar bo‘yicha falsafa doktori, dotsent

MAS‘UL MUHARRIR

N. Ramazonov – Toshkent davlat yuridik universiteti O‘zbek tili va adabiyoti kafedrasini mudiri, filologiya fanlari bo‘yicha falsafa doktori, dotsent

TAHRIR HAY‘ATI A‘ZOLARI

J. Blum – Boston kolleji Huquq maktabi professori, huquq doktori (Boston, AQSh)

M. Vishovatiy – Gdansk universiteti professori (Gdansk, Polsha)

A. Hoshimxonov – Toshkent davlat yuridik universiteti professori, yuridik fanlar doktori (Toshkent, O‘zbekiston)

M. Axmedshayeva – Toshkent davlat yuridik universiteti professori, yuridik fanlar doktori (Toshkent, O‘zbekiston)

X. Xayitov – O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti huzuridagi Davlat boshqaruvi akademiyasi professori, yuridik fanlar doktori (Toshkent, O‘zbekiston)

I. To‘raboyev – Toshkent davlat yuridik universiteti dotsenti v.b., yuridik fanlar bo‘yicha falsafa doktori (Toshkent, O‘zbekiston)

S. Xolboyev – O‘zbekiston Respublikasi Sudyalari oliy kengashi huzuridagi Sudyalari oliy maktabi dotsenti, yuridik fanlar nomzodi (Toshkent, O‘zbekiston)

N. Raxmonkulova – Jahon iqtisodiyoti va diplomatiyasi universiteti dotsenti, yuridik fanlar doktori (Toshkent, O‘zbekiston)

Z. Esanova – Toshkent davlat yuridik universiteti professori, yuridik fanlar doktori (Toshkent, O‘zbekiston)

J. Ne‘matov – Toshkent davlat yuridik universiteti professori, yuridik fanlar doktori (Toshkent, O‘zbekiston)

M. Kurbanov – Toshkent davlat yuridik universiteti dotsenti, yuridik fanlar bo‘yicha falsafa doktori (Toshkent, O‘zbekiston)

R. Kuchkarov – Toshkent davlat yuridik universiteti dotsenti v.b., filologiya fanlari nomzodi (Toshkent, O‘zbekiston)

**УЧРЕДИТЕЛЬ: ТАШКЕНТСКИЙ
ГОСУДАРСТВЕННЫЙ ЮРИДИЧЕСКИЙ
УНИВЕРСИТЕТ**

Правовой научно-практический журнал «Юриспруденция» – «Yurisprudensiya» – «Jurisprudence» зарегистрирован Агентством печати и информации Узбекистана 22 декабря 2020 года с удостоверением № 1140.

Журнал включён в перечень журналов Высшей аттестационной комиссии при Министерстве высшего образования, науки и инноваций Республики Узбекистан.

Авторские права принадлежат Ташкентскому государственному юридическому университету. Все права защищены. Использование, распространение и воспроизведение материалов журнала осуществляется с разрешения учредителя.

Реализуется по договорной цене.

Ответственный за выпуск:

О. Чориев

Редакторы:

Э. Шарипов, Е. Ярмолик, Э. Мустафаев,
К. Абдувалиева, Й. Махмудов,
М. Шарифова, Ш. Бекназарова

Корректор:

С. Расулова

Технический редактор:

У. Сапаев

Дизайнер:

Д. Ражапов

Адрес редакции:

100047. Город Ташкент,
улица Сайилгох, 35.
Тел.: (0371) 233-66-36 (1169)

Веб-сайт: jurisprudence.tsul.uz

E-mail: lawjournal@tsul.uz

Подписной индекс: 1387

Свидетельство

от 29.11.2023 № 174625.

Журнал передан в типографию
27.06.2025.

Формат бумаги: А4.

Усл. п. л. 22,8. Тираж: 100 экз.

Номер заказа: 84.

Отпечатано в типографии

Ташкентского государственного
юридического университета.

100047, г. Ташкент, ул. Сайилгох, дом 37.

© Ташкентский государственный
юридический университет

ГЛАВНЫЙ РЕДАКТОР

Б. Ходжаев – доктор юридических наук, профессор, проректор по научной работе и инновациям Ташкентского государственного юридического университета

ЗАМЕСТИТЕЛЬ ГЛАВНОГО РЕДАКТОРА

Ж. Аллаёров – доктор философии по юридическим наукам, доцент, начальник управления по науке Ташкентского государственного юридического университета

ОТВЕТСТВЕННЫЙ РЕДАКТОР

Н. Рамазонов – доктор философии по филологическим наукам, доцент, заведующий кафедрой узбекского языка и литературы Ташкентского государственного юридического университета

ЧЛЕНЫ РЕДКОЛЛЕГИИ

Дж. Блум – доктор права, профессор Школы права колледжа Бостона (Бостон, США)

М. Вишоватый – профессор Гданьского университета (Гданьск, Польша)

А. Хошимхонов – доктор юридических наук, профессор Ташкентского государственного юридического университета (Ташкент, Узбекистан)

М. Ахмедшаева – доктор юридических наук, профессор Ташкентского государственного юридического университета (Ташкент, Узбекистан)

Х. Хаитов – доктор юридических наук, профессор Академии государственного управления при Президенте Республики Узбекистан (Ташкент, Узбекистан)

И. Турабоев – доктор философии по юридическим наукам, и.о. доцента Ташкентского государственного юридического университета (Ташкент, Узбекистан)

С. Холбоев – кандидат юридических наук, доцент Высшей школы судей при Высшем судейском совете Республики Узбекистан (Ташкент, Узбекистан)

Н. Рахмонкулова – доктор юридических наук, доцент Университета мировой экономики и дипломатии (Ташкент, Узбекистан)

З. Эсанова – доктор юридических наук, профессор Ташкентского государственного юридического университета (Ташкент, Узбекистан)

Ж. Нематов – доктор юридических наук, профессор Ташкентского государственного юридического университета (Ташкент, Узбекистан)

М. Курбанов – доктор философии по юридическим наукам, доцент (Ташкент, Узбекистан)

Р. Кучкаров – кандидат филологических наук, и.о. доцента Ташкентского государственного юридического университета (Ташкент, Узбекистан)

**FOUNDER: TASHKENT STATE
UNIVERSITY OF LAW**

“Yurisprudensiya” – “Юриспруденция” – “Jurisprudence” legal scientific and practical journal was registered by the Press and Information Agency of Uzbekistan on December 22, 2020 with certificate No. 1140.

The journal is included in the list of journals of the Higher Attestation Commission under the Ministry of Higher Education, Science and Innovations of the Republic of Uzbekistan.

Copyright belongs to Tashkent State University of Law. All rights reserved. Use, distribution and reproduction of journal materials are carried out with the permission of the founder.

Agreed-upon price.

Publication Officer:

O. Choriev

Editors:

E. Sharipov, Y. Yarmolik, E. Mustafaev,
K. Abduvalieva, Y. Makhmudov,
M. Sharifova, Sh. Beknazarova

Proofreader:

S. Rasulova

Technical editor:

U. Sapaev

Designer:

D. Rajapov

Editorial office address::

100047. Tashkent city,
Sayilgokh street, 35.
Phone: (0371) 233-66-36 (1169)

Website: jurisprudence.tsul.uz

E-mail: lawjournal@tsul.uz

Subscription index: 1387.

Certificate

№ 174625, 29.11.2023.

The journal is submitted to the Printing house on 27.06.2025.

Paper size: A4.

Cond.p.f: 22,8.

Units: 100. Order: № 84.

Published in the Printing house of
Tashkent State University of Law.
100047. Tashkent city, Sayilgoh street, 37.

© Tashkent State University of Law

EDITOR-IN-CHIEF

B. Xodjaev – Deputy Rector for Scientific Affairs and Innovations of Tashkent State University of Law, Doctor of Law, Professor

DEPUTY EDITOR

J. Allayorov – Head of the Scientific Department of Tashkent State University of Law, Doctor of Philosophy (PhD) in Law, Associate Professor

EXECUTIVE EDITOR

N. Ramazonov – Head of the Department of Uzbek Language and Literature of Tashkent State University of Law, Doctor of Philosophy (PhD) in Philology, Associate Professor

MEMBERS OF THE EDITORIAL BOARD

J. Blum – Professor of Law School of Boston College, Doctor of Law (Boston, USA)

M. Vishovatiy – Professor of the University of Gdańsk (Gdansk, Poland)

A. Khoshimkhonov – Professor of Tashkent State University of Law, Doctor of Law (Tashkent, Uzbekistan)

M. Akhmedshaeva – Professor of Tashkent State University of Law, Doctor of Law (Tashkent, Uzbekistan)

Kh. Khayitov – Professor of the Academy of Public Administration under the President of the Republic of Uzbekistan, Doctor of Law (Tashkent, Uzbekistan)

I. Turaboev – Acting Associate Professor of Tashkent State University of Law, Doctor of Philosophy (PhD) in Law (Tashkent, Uzbekistan)

S. Kholboev – Associate Professor of the Supreme School of Judges under the Supreme Judicial Council of the Republic of Uzbekistan, Candidate of Legal Sciences (Tashkent, Uzbekistan)

N. Rakhmonkulova – Associate Professor of the University of World Economy and Diplomacy, Doctor of Law (Tashkent, Uzbekistan)

Z. Esanova – Professor of Tashkent State University of Law, Doctor of Law (Tashkent, Uzbekistan)

J. Ne'matov – Professor of Tashkent State University of Law, Doctor of Law (Tashkent, Uzbekistan)

M. Kurbanov – Associate Professor of Tashkent State University of Law, Doctor of Philosophy (PhD) in Law (Tashkent, Uzbekistan)

R. Kuchkarov – Acting Associate Professor of Tashkent State University of Law, Candidate of Philological Sciences (Tashkent, Uzbekistan)

MUNDARIJA

12.00.02 – KONSTITUTSIYAVIY HUQUQ. MA'MURIY HUQUQ. MOLIYA VA BOJXONA HUQUQI

11 **RAXIMOV DILMURODJON G'ULOMJON O'G'LI**

Davlat xizmatini tasniflash va ushbu jarayonda davlat fuqarolik xizmatining o'rni

12.00.03 – FUQAROLIK HUQUQI. TADBIRKORLIK HUQUQI. OILA HUQUQI. XALQARO XUSUSIY HUQUQ

23 **RUZINAZAROV SHUXRAT NURALIYEVICH**

Xususiyl huquq fani sohasida ilmiy tadqiqot ishlarining ilmiy-metodologik tahlili: muammo va yechimlar

36 **G'AYBULLAYEV ALISHER ISMATOVICH**

Tovar omborida omonat saqlash munosabatlarini fuqarolik-huquqiy jihatdan yanada takomillashtirish

46 **QILICHOVA MUNIRA AZIMJON QIZI**

Islom moliyasi normalariga muvofiq mudoraba shartnomasida kapital kafolati masalalari

62 **G'AFFOROV MEHRANGIZ SHAVKATOVICH**

Ulusldorlar ulush kiritish asosidagi qurilish shartnomasining zaif tarafi sifatida

73 **SIDIKOV RUSTAM**

Xalqaro huquqda uchuvchisiz uchish apparatlarining huquqiy tabiati: tasniflash yondashuvlari va suverenitet masalalari

85 **SARABEKOV A'ZAMJON ABDUQODIROVICH**

Blokcheyn va smart-kontraktlardan fuqarolik-huquqiy munosabatlarda foydalanish

92 **ZIYAMOV BOBURXON**

Raqamli diplomatiya va sun'iy intellekt: xalqaro huquqda tartibga solish jihatlari

12.00.04 – FUQAROLIK PROTSESSUAL HUQUQI. IQTISODIY PROTSESSUAL HUQUQI. HAKAMLIK JARAYONI VA MEDIATSIYA

102 **XABIBULLAYEV DAVLATJON YULCHIBOYEVICH**

Fuqarolik protsessida vakillik instituti: o'ziga xos ahamiyati va xususiyatlari

111 **XUDOYNAZAROV DADAXON AVAZ O'G'LI**

Oilaviy nizolarda mediatsiya

12.00.08 – JINOYAT HUQUQI. JINOYAT-IJROIYA HUQUQI

125 **NIGMATOV RUFTULLO OLIMDJONOVICH**

Buyuk Britaniyaning jinoyatchilikka qarshi kurashishga doir ilg'or tajribalari va ularning ayrimlarini milliy tizimga joriy etish masalalari

12.00.09 – JINOYAT PROTSESSI. KRIMINALISTIKA, TEZKOR-QIDIRUV HUQUQ VA
SUD EKSPERTIZASI134 **XUDAYBERGENOV BAXRAM KUANISHBAEVICH, PARAXATOVA SHAXNOZA YERNAZAROVNA**

Ekspertiza tadqiqoti uchun namunalar olish tergov harakati sifatida: nazariy va amaliy masalalar

146 **SADRIDDINOVA LATOFAT HUSNIDDIN QIZI**

Apellyatsiya va kassatsiya: ushbu yuqori instansiyalarning sud tizimidagi o'рни

12.00.10 – XALQARO HUQUQ

155 **XALIQULOV KOMOLIDDIN NOSIROVICH**

Xorijiy davlat sud hukm (qaror)larini tan olish va ijro etish bo'yicha davlatlararo munosabatlarni tartibga solishda xalqaro shartnomalarning ahamiyati

12.00.12 – KORRUPSIYA MUAMMOLARI

166 **YULDASHEV MAQSUD MAMASOLIYEVICH**

Bojxona organlarini korrupsiyasiz sohaga aylantirishning huquqiy asoslari tahlili

12.00.14 – HUQUQBUZARLIKLAR PROFILAKTIKASI. JAMOAT XAVFSIZLIGINI
TA'MINLASH. PROBATSIIYA FAOLIYATI175 **DJUMANIYAZOVA DILFUZA KAMALOVNA, SHAYAKUBOV SHOMANSUR SHAKABILOVICH**Ijtimoiy xavf guruhiga kiruvchi yoshlar bilan ishlash tizimini takomillashtirish masalalari:
Toshkent viloyati va Toshkent shahri misolida

СОДЕРЖАНИЕ

12.00.02 – КОНСТИТУЦИОННОЕ ПРАВО. АДМИНИСТРАТИВНОЕ ПРАВО.
ФИНАНСОВОЕ И ТАМОЖЕННОЕ ПРАВО

11 РАХИМОВ ДИЛМУРОДЖОН ГУЛОМЖОН УГЛИ

Классификация государственной службы и место государственной гражданской службы в этой системе

12.00.03 – ГРАЖДАНСКОЕ ПРАВО. ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСКОЕ ПРАВО.
СЕМЕЙНОЕ ПРАВО. МЕЖДУНАРОДНОЕ ЧАСТНОЕ ПРАВО

23 РУЗИНАЗАРОВ ШУХРАТ НУРАЛИЕВИЧ

Научно-методологический анализ научных исследований в области частного права: проблемы и решения

36 ГАЙБУЛЛАЕВ АЛИШЕР ИСМАТОВИЧ

Дальнейшее гражданско-правовое совершенствование отношений по хранению вещей на товарном складе

46 КИЛИЧОВА МУНИРА АЗИМЖОН КИЗИ

Вопросы гарантии капитала в договоре мудараба с точки зрения норм исламского финансирования

62 ГАФФОРОВ МЕХРАНГИЗ ШАВКАТОВИЧ

Долящики как слабая сторона договора долевого строительства

73 СИДИКОВ РУСТАМ

Правовая природа беспилотных летательных аппаратов в международном праве: классификационные подходы и вопросы суверенитета

85 САРАБЕКОВ АЪЗАМЖОН АБДУКОДИРОВИЧ

Использование блокчейна и смарт-контрактов в гражданско-правовых отношениях

92 ЗИЯМОВ БОБУРХОН

Цифровая дипломатия и искусственный интеллект: аспекты регулирования в международном праве

12.00.04 – ГРАЖДАНСКОЕ ПРОЦЕССУАЛЬНОЕ ПРАВО. ЭКОНОМИЧЕСКОЕ
ПРОЦЕССУАЛЬНОЕ ПРАВО. АРБИТРАЖ И МЕДИАЦИЯ

102 ХАБИБУЛЛАЕВ ДАВЛАТЖОН ЮЛЧИБОВЕВИЧ

Институт представительства в гражданском процессе: его значение и особенности

111 ХУДОЙНАЗАРОВ ДАДАХОН АВАЗ УГЛИ

Медиація в семейных спорах

12.00.08 – УГОЛОВНОЕ ПРАВО. УГОЛОВНО-ИСПОЛНИТЕЛЬНОЕ ПРАВО

125 НИГМАТОВ РУФТУЛЛО ОЛИМДЖОНОВИЧ

Передовой опыт Великобритании в борьбе с преступностью и вопросы его имплементации в национальную систему

12.00.09 – УГОЛОВНЫЙ ПРОЦЕСС. КРИМИНАЛИСТИКА,
ОПЕРАТИВНО-РОЗЫСКНОЕ ПРАВО И СУДЕБНАЯ ЭКСПЕРТИЗА

134 ХУДАЙБЕРГЕНОВ БАХРАМ КУАНЫШБАЕВИЧ, ПАРАХАТОВА ШАХНОЗА ЕРНАЗАРОВНА

Получение образцов для экспертного исследования как следственное действие:
теоретические и практические вопросы

146 САДРИДДИНОВА ЛАТОФАТ ХУСНИДДИН КИЗИ

Апелляция и кассация: роль высших инстанций в судебной системе

12.00.10 – МЕЖДУНАРОДНОЕ ПРАВО

155 ХАЛИКУЛОВ КОМОЛИДДИН НОСИРОВИЧ

Значение международных договоров в регулировании межгосударственных отношений
по признанию и исполнению судебных решений иностранных государств

12.00.12 – ПРОБЛЕМЫ КОРРУПЦИИ

166 ЮЛДАШЕВ МАКСУД МАМАСОЛИЕВИЧ

Правовой анализ основ преобразования таможенных органов в сферу, свободную
от коррупции

12.00.14 – ПРЕДУПРЕЖДЕНИЕ ПРЕСТУПНОСТИ. ОБЕСПЕЧЕНИЕ ОБЩЕСТВЕННОЙ
БЕЗОПАСНОСТИ. ПРОБАЦИОННАЯ ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ

175 ДЖУМАНИЯЗОВА ДИЛЬФУЗА КАМАЛОВНА, ШАЯКУБОВ ШОМАНСУР ШАКАБИЛОВИЧ

Вопросы совершенствования системы работы с молодёжью, относящейся к группе
социального риска: на примере города Ташкента и Ташкентской области

CONTENTS

12.00.02 – CONSTITUTIONAL LAW. ADMINISTRATIVE LAW. FINANCIAL AND CUSTOMS LAW

- 11 **RAKHIMOV DILMURODJON GULOMJON UGLI**
Classification of civil service and the role of state civil service in this system

12.00.03 – CIVIL LAW. BUSINESS LAW. FAMILY LAW. INTERNATIONAL PRIVATE LAW

- 23 **RUZINAZAROV SHUKHRAT NURALIYEVICH**
Scientific and methodological analysis of research in the field of private law: problems and solutions
- 36 **GAYBULLAYEV ALISHER ISMATOVICH**
Further improvement of civil-legal relations of storage in a warehouse
- 46 **KILICHOVA MUNIRA AZIMJON KIZI**
Issues of capital guarantee in mudarabah contract from the perspective of islamic finance norms
- 62 **GAFFOROV MEHRANGIZ SHAVKATOVICH**
Shareholders as a weakness of the contract of share construction
- 73 **SIDIKOV RUSTAM**
The legal nature of unmanned aerial vehicles in international law: classification approaches and issues of sovereignty
- 85 **SARABEKOV AZAMJON ABDUKODIROVICH**
The use of blockchain and smart contracts in civil law relations
- 92 **ZIYAMOV BOBURKHON**
Digital diplomacy and artificial intelligence: regulation aspects in international law

12.00.04 – CIVIL PROCEDURAL LAW. ECONOMIC PROCEDURAL LAW. ARBITRATION PROCESS AND MEDIATION

- 102 **KHABIBULLAYEV DAVLATJON YULCHIBOYEVICH**
The institute of representation in civil procedure: its significance and characteristics
- 111 **KHUDOYNAROV DADAHON AVAZ UGLI**
Mediation in family disputes

12.00.08 – CRIMINAL LAW. CRIMINAL-EXECUTIVE LAW

- 125 **NIGMATOV RUFTULLO OLIMDJONOVICH**
Advanced experience of Great Britain in combating crime and issues of implementing some of them in the national system

12.00.09 – CRIMINAL PROCEEDINGS. FORENSICS, INVESTIGATIVE LAW AND
FORENSIC EXPERTISE

134 **KHUDAYBERGENOV BAKHRAM KUANI'SHBAEVICH, PARAKHATOVA SHAKHNOZA YERNAZAROVNA**

Obtaining samples for expert examination as an investigative action: theoretical and practical issues

146 **SADRIDDINOVA LATOFAT HUSNIDDIN KIZI**

Appeal and cassation: the role of these higher instances in the judicial system

12.00.10 – INTERNATIONAL LAW

155 **KHALIKULOV KOMOLIDDIN NOSIROVICH**

The importance of international treaties in the regulation of interstate relations on the recognition and execution of judicial rulings (decisions) of foreign states

12.00.12 – CORRUPTION PROBLEMS

166 **YULDASHEV MAQSUD MAMASOLIYEVICH**

Analysis of the legal basis for transforming customs authorities into a corruption-free sphere

12.00.14 – CRIME PREVENTION. ENSURING PUBLIC SAFETY. PROBATION ACTIVITY

175 **DJUMANIYAZOVA DILFUZA KAMALOVNA, SHAYAKUBOV SHOMANSUR SHAKABILOVICH**

Issues of improving the system of working with youth belonging to socially risk groups: on the example of Tashkent region and the city of Tashkent

Kelib tushgan / Получено / Received: 06.05.2025
Qabul qilingan / Принято / Accepted: 16.06.2025
Nashr etilgan / Опубликовано / Published: 27.06.2025

DOI: 10.51788/tsul.jurisprudence.5.3./FPAN1250

UDC: 346.2(045)(575.1)

ISLOM MOLIYASI NORMALARIGA MUVOFIQ MUDORABA SHARTNOMASIDA KAPITAL KAFOLATI MASALALARI

Qilichova Munira Azimjon qizi,

Toshkent davlat yuridik universiteti tayanch doktoranti

ORCID: 0000-0002-9413-1559

e-mail: muniraqilichova@gmail.com

Annotatsiya. Ushbu maqolada mudoraba shartnomasi asosida jalb qilingan kapitalni kafolatlash masalasi shariat nuqtayi nazaridan tahlil etiladi. Islomiy moliya tizimida mudoraba – bu foyda olish maqsadida tuziladigan sheriklik shakli bo'lib, unda moliyaviy zararlar faqat investor (rabb-ul-mal) zimmasiga yuklanadi. Mudorib esa faqatgina o'zining beparvoligi, xatoliklari yoki shartnomaga zid harakatlari natijasida yuzaga kelgan zararlar uchun javobgar hisoblanadi. Maqolada olimlar tomonidan ilgari surilgan ikki xil yondashuv yoritiladi. Birinchi guruh mutaxassislar kapital kafolatini mudoraba shartnomasining asl mohiyatiga zid deb hisoblaydi, chunki bu holat shartnomani foizli qarzga yaqinlashtiradi va islom moliya prinsiplariga mos kelmaydi. Ularning fikricha, kafolat talabi mudorabani nohalol moliyaviy amaliyotga aylantiradi. Ikkinchi guruh esa uchinchi tomon tomonidan kafolat berilishi mumkinligini asoslashga harakat qiladi va bu orqali investorlarning ishonchini oshirish hamda moliyaviy barqarorlikni ta'minlash maqsad qilinadi. Shuningdek, maqolada O'zbekistondagi mavjud holat ham o'rganiladi. Jumladan, islomiy banklar mavjud emasligi sharoitida ayrim nobank moliyaviy tashkilotlar mudoraba shartnomasidan foydalanib, investorlarni jalb qilayotganliklari ko'rsatib o'tiladi. O'zbekiston qonunchiligiga ko'ra, kommandit shirkatlar tarkibida tuzilgan bitimlarda kapital kafolati majburiyati mavjud emas, ya'ni barcha ishtirokchilar zararlar uchun o'z ulushlari miqyosida javobgar hisoblanadi. Shu bilan birga, islomiy moliyaga mos ravishda faoliyat yuritayotgan nobank moliyaviy tashkilotlarning ishini takomillashtirish uchun uchinchi tomon kafolatidan foydalanish tavsiya etiladi. Mazkur yondashuv islomiy talablar va amaldagi huquqiy me'yorlar o'rtasida muvozanatni saqlash zaruratini yuzaga keltiradi. Maqolada mudoraba shartnomasining zamonaviy moliya tizimidagi o'rni, uning shariat qoidalari bilan uyg'unligi va milliy qonunchilik bilan integratsiyalash imkoniyatlari atroflicha tahlil qilinadi.

Kalit so'zlar: islom moliyasi, islom banklari, shariat me'yorlari, mudoraba, kafolat, takaful va tabarru, kommandit shirkat, investor

ВОПРОСЫ ГАРАНТИИ КАПИТАЛА В ДОГОВОРЕ МУДАРАБА С ТОЧКИ ЗРЕНИЯ НОРМ ИСЛАМСКОГО ФИНАНСИРОВАНИЯ

Киличова Мунира Азимжон кизи,

базовый докторант Ташкентского
государственного юридического университета

Аннотация. В данной статье рассматривается вопрос гарантии капитала, привлечённого по договору мудараба, с точки зрения норм шариата. В системе исламского финансирования

мудароба представляет собой форму партнёрства, заключаемого с целью извлечения прибыли, при которой все убытки несёт только инвестор (рабб уль-маль). Мудароб (исполнитель) несёт ответственность исключительно за убытки, возникшие в результате его небрежности, ошибок или действий, противоречащих договору. В статье освещаются два подхода, представленные в трудах учёных. Первая группа экспертов рассматривает гарантию капитала как противоречащую сущности мударобы, поскольку она приближает договор к процентному займу и нарушает принципы исламского финансирования. По их мнению, требование гарантии превращает мударобу в недобросовестную финансовую практику. Вторая группа, напротив, обосновывает возможность предоставления гарантии со стороны третьего лица, что, по их мнению, способствует укреплению доверия инвесторов и обеспечению финансовой устойчивости. В статье также анализируется ситуация в Узбекистане. В частности, несмотря на отсутствие исламских банков, некоторые небанковские финансовые учреждения привлекают инвесторов на основе договоров мударобы. Согласно законодательству Узбекистана, в сделках, заключённых в рамках коммандитных товариществ, отсутствует обязанность по гарантии капитала: все участники несут ответственность за убытки пропорционально своим долям. В то же время для совершенствования деятельности небанковских финансовых организаций, функционирующих в соответствии с принципами исламского финансирования, рекомендуется использование гарантии со стороны третьих лиц. Такой подход способствует установлению баланса между требованиями шариата и действующими правовыми нормами. В статье подробно анализируются место договора мудароба в современной финансовой системе, его соответствие нормам шариата, а также возможности интеграции с национальным законодательством.

Ключевые слова: исламское финансирование, исламские банки, нормы шариата, мудароба, гарантия, такафул и табарру, коммандитное товарищество, инвестор

ISSUES OF CAPITAL GUARANTEE IN MUDARABAH CONTRACT FROM THE PERSPECTIVE OF ISLAMIC FINANCE NORMS

Kilichova Munira Azimjon kizi,

Basic doctoral student at Tashkent State University of Law

Abstract. In this article, the issue of guaranteeing capital raised under the mudarabah contract is analyzed from the perspective of Sharia. In the Islamic financial system, mudarabah is a form of partnership established for profit, where financial losses are solely attributed to the investor (rabb-ul-mal). The mudarib is liable only for losses resulting from their negligence, mistakes, or actions contrary to the contract. The article highlights two different approaches put forward by scientists. The first group of experts considers the guarantee of capital to contradict the true essence of the mudarabah contract, as this situation brings the contract closer to an interest-bearing loan and does not comply with the principles of Islamic finance. In their opinion, the guarantee requirement turns mudarabah into an unfair financial operation. The second group tries to justify the possibility of a guarantee from a third party, thereby increasing investor confidence and ensuring financial stability. The article also examines the current situation in Uzbekistan. In particular, it is indicated that in the absence of Islamic banks, some non-bank financial organizations are attracting investors using the mudarabah contract. According to the legislation of Uzbekistan, in transactions concluded within a limited partnership, there is no guarantee of capital, that is, all participants are liable for losses to the extent of their shares. At the same time, it is recommended to use a third-party guarantee to improve the work of non-bank financial organizations operating in accordance with Islamic finance. This approach creates the need to maintain a balance between Islamic requirements and current legal norms. The article thoroughly analyzes the role of the mudarabah contract in the modern financial system, its compatibility with Sharia rules, and possibilities of integration with national legislation.

Keywords: islamic finance, islamic banks, sharia norms, mudarabah, guarantee, takaful and tabarru, limited partnership, investor

Kirish

So'nggi yillarda dunyo miqyosida islomiy moliya tizimi jadal sur'atlarda rivojlanib bormoqda. Shu bilan birga, O'zbekiston aholisi va tadbirkorlari orasida ham diniy e'tiqod bilan bog'liq holda shariat talablariga mos moliyaviy mahsulot va xizmatlarga bo'lgan ehtiyoj ortib bormoqda. Bu holat mamlakatda islomiy moliya tizimini joriy etish masalasini dolzarb muammolardan biriga aylantirmoqda. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyev 2020-yil 29-dekabr kuni Oliy Majlisga yo'llagan murojaatnomasida mamlakatda islom moliyaviy xizmatlarini joriy etish vaqti-soati kelganini ta'kidlab, ushbu yo'nalishda huquqiy bazani yaratish zarurligini alohida qayd etgan edi. Mazkur tashabbus doirasida O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2023-yil 4-sentabrdagi PQ-292-sonli "O'zbekiston Respublikasi Prezidentining tadbirkorlar bilan 2023-yilgi ochiq muloqotida belgilangan vazifalarni amalga oshirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi qaroriga ilova qilingan "Yo'l xaritasi"da islomiy moliyaviy mahsulotlar, xizmatlar va banklar faoliyatining huquqiy asoslarini ishlab chiqish vazifalari belgilab berilgan.

Shuningdek, O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2023-yil 11-sentabrdagi 158-son bilan qabul qilingan "O'zbekiston – 2030" Strategiyasi to'g'risida"gi Farmonida kamida 3 ta tijorat banklarida islom moliyasi mezon va tartiblarini joriy etish, islom moliyasining qonuniy asoslarini shakllantirish belgilangan.

Garchi islom moliyasi va bankchiligi bo'yicha maxsus qonun hali qabul qilinmagan bo'lsa-da, bugungi kunda mamlakatimizda ushbu tamoyillarga mos holda faoliyat yuritayotgan biznes subyektlarini uchratish mumkin. Moliyaviy munosabatlar doirasida iste'molchilarning huquqlarini himoya qilish masalasi dolzarb ahamiyat kasb etadi. Ayniqsa, hozirgi sharoitda, islom moliyasi asosida tashkil etilgan tadbirkorlik yo'nalishlarida jamoaviy tarzda mablag' yig'ish, mahsulot

yoki xizmatlarga investitsiya kiritish orqali daromad olish kabi faoliyat turlari iste'molchilar, ya'ni mijozlar orasida tobora ommalashib bormoqda. Shu bois islom moliyasi asosida ishlayotgan tadbirkorlik subyektlarining mahsulot va xizmatlaridan foydalanuvchi iste'molchilarning huquqlarini himoya qilish masalasini chuqur o'rganish ayni paytda dolzarb hisoblanadi.

O'zbekiston sharoitida islom moliyasi va bankchiligi bo'yicha maxsus qonun hali qabul qilinmagan bo'lsa-da, islomiy moliyaviy instrumentlardan foydalangan holda faoliyat yuritayotgan tadbirkorlik subyektlari mavjud. Shu nuqtayi nazardan, islom moliyasining mudoraba instrumentidan foydalanayotgan xo'jalik yurituvchi subyektlar tomonidan iste'molchilar huquqlarini himoya qilishda qanday usullar qo'llanishi mumkinligini o'rganish muhim hisoblanadi. *Xususan, iste'molchilar (sarmoyadorlar) tomonidan mudoraba asosida kiritilayotgan investitsiya mablag'larining kafolatlanishi masalasi islom moliyasi tamoyillari nuqtayi nazaridan hamda amaldagi milliy qonunchilik doirasida qanchalik to'g'ri ekanini tahlil qilish ushbu maqolaning asosiy maqsadi etib belgilanadi.*

Ma'lumki, islom moliyasiga muvofiq faoliyat yurituvchi bank va nobank moliya tashkilotlari mablag'larni, ayniqsa, sarmoyaviy va omonat shaklidagi resurslarni mudoraba asosida jalb qiladi [1]. Shu bois maqolada mudoraba doirasida jalb etilgan investitsiya va omonat mablag'larining qanday kafolatlanishi, bunda iste'molchilar manfaatlari qanday himoya qilinishi masalalari yoritiladi.

Mudoraba – sheriklik asosidagi shartnoma bo'lib, bunda kapital rabb ul-mal (sarmoyador) tomonidan taqdim etiladi, kapitalni boshqarish esa mudorib (boshqaruvchi) zimmasiga yuklanadi. Ushbu sheriklikning asosiy maqsadi foyda olishdan iboratdir. Mudoraba shartnomasining yana bir jihati shuki, u "uyqudagi" yoki "passiv sherik" bilan tuziladigan hamkorlik shaklida namoyon bo'ladi. Bunda

sarmoyador (rabb ul-mal) biznesning kundalik boshqaruvi yoki qarorlar qabul qilish jaryonida ishtirok etmaydi. Aksincha, mudorib biznes faoliyatini yuritadi, uni boshqaradi va o'zining tajribasi hamda malakasi orqali maqsadga erishishga harakat qiladi.

Mudorib doimo rabb ul-malning vakili (wakil) sifatida ish yuritadi. Chunki mudoraba shartnomasida boshqaruvchi shaxs (mudorib) sarmoya egasining mulki bo'yicha zarur harakatlarni amalga oshirish vakolatiga ega bo'ladi.

Shartnomaning asosiy maqsadi foyda olish hisoblanib, tomonlar o'rtasida bu foydaning taqsimoti oldindan aniq va nisbiy ulushlarda kelishib olinishi lozim. Foyda taqsimoti aniqlanmagan yoki noaniq ko'rsatilgan holatlarda, ko'pchilik fiqh mazhablariga ko'ra, bunday shartnoma yaroqsiz (fasid) hisoblanadi. Demak, foydaning taqsimot nisbatini aniq belgilash – mudoraba shartnomasida tomonlarning huquq va majburiyatlarini himoya qilishning muhim va zaruriy sharti hisoblanadi [2, 151-b.].

Mudoraba shartnomasiga ko'ra, biznes egalari kapital orqali olingan daromadni oldindan kelishilgan nisbatlarga muvofiq bo'lishadi. Ushbu shartnoma an'anaviy moliyalashtirish usullaridan farqli o'laroq, yillik aniq belgilangan to'lovlarni yoki foydaning aniq kafolatini ta'minlamaydi. An'anaviy qarz munosabatlarida esa kapitalning qaytarilishi kafolatlangan bo'lib, biznesning daromad olishiga bog'liq emas [3, 103-b.].

Mudorabada yo'qotishlar mulk huquqiga muvofiq aniqlanadi. Shunga ko'ra, barcha yo'qotishlar kapital egasining zimmasida bo'lib, Mudoribning zararlarni qoplash majburiyati yo'q. Bu mantiqan tushunarli, chunki yo'qotishlar kapitalning kamayishi sifatida ko'rildi va mulk huquqi prinsipiga muvofiq barcha yo'qotishlarni kapital egasi o'z zimmasiga olishi lozim. Yo'qotishlarning har qanday qismida boshqaruvchini ayblash adolatli emas va agentlik (Wakalah) prinsiplariga zid hisoblanadi. Zarar bo'lgan holatda boshqaruvchi

ning javobgar emasligining yana bir sababi – uning biznes uchun qilgan mehnati behuda ketganligi [2, 151–152-b.].

Islom moliyasi sohasida xalqaro mutaxassis, shu sohada ko'plab ilmiy tadqiqotlar olib borgan professor *Monzer Kahf* mudoraba instrumentini deposit instituti hisoblab, uning turli davlatlar qonunchiligi bo'yicha qanday ishlashini ko'rsatib beradi. An'anaviy moliyaga xizmat qiluvchi qonunchilik deposit oluvchi banklardan asosiy pul mablag'ini hamda hisoblangan foizlarni ham kafolatlashni talab qiladi. Biroq islom moliyasi qoidasiga asosan, mudoraba asosida tikilgan pullarni kafolatlash taqiqlanadi hamda omonat berish munosabatini qarzga aylantirib qo'yib, olinayotgan daromadning foiz bo'lishiga olib keladi. Shu sababli muallif islom moliyasi uchun alohida qonunchilik bazasi bo'lishi kerakligini ta'kidlaydi [2, 37–38-b.].

Shu o'rinda ta'kidlash kerakki, O'zbekiston sharoitida ham shaxslarning bankka qo'yilayotgan omonatlari 2025-yil 19-fevralda 1031-son bilan qabul qilingan "Banklardagi omonatlarni himoya qilish kafolatlari to'g'risida"gi Qonun bilan kafolatlanadi. An'anaviy banklarning mijozlar omonatlarini kafolatlashi ushbu qonun asosida majburiydir. M. Kahf fikriga ko'ra, O'zbekistonda islomiy banklarning faoliyat yuritishi uchun maxsus qonun qabul qilinishi muhimdir. Chunki mudoraba instrumenti orqali mijozlardan omonat qabul qiluvchi islomiy banklar ushbu omonatlarni an'anaviy banklar kabi kafolatlashi mumkin emas. Bank sohasidagi munosabatlar davlat tomonidan tartibga solingan bo'lsa-da, nobank tashkilotlarning faoliyati nisbatan erkin hisoblanadi. Shu sababli fuqarolik-huquqiy munosabatlarda islom moliyasiga muvofiq faoliyat olib borayotgan tadbirkorlik subyektlari va nobank tashkilotlari mudoraba instrumentini maxsus qonun mavjud bo'lmasa ham, qo'llamoqda.

Material va metodlar

Ushbu tadqiqotda sifatli tadqiqot metodologiyasidan (qualitative research metho-

dology) foydalanilgan. Sifatli tadqiqot metodologiyasining kontent-tahlil usuli orqali islom moliyasining huquqiy asoslari hamda O'zbekiston qonunchiligi o'rganilib, tahlil qilingan. Tadqiqotda to'plangan ma'lumotlarni umumlashtirish uchun induktiv yondashuv ham qo'llangan. Shuningdek, ikkinchi darajali manbalar sifatida kitoblar, ilmiy ishlar va ilmiy maqolalarning tegishli qismlari tahlil qilingan. Bundan tashqari, maxsus huquqiy metodlardan – formal-mantiqiy va qiyosiy-huquqiy tahlil metodlaridan foydalanilgan.

Tadqiqot natijalari

1. Olimlarning fikrlari hamda AAOIFI (Accounting and Auditing Organization for Islamic Financial Institutions) shariat me'yorlarining 45-standarti hamda islomiy fiqh akademiyasining 2001-yildagi 23-rezolyutsiyasiga ko'ra, mudoraba kapitalini kafolatlash mumkin emas. Kafolat faqat mudorib tomonidan shartnomani buzish, aktivlardan noto'g'ri foydalanish yoki qo'pol beparvolik kabi ehtimoliy xavflar mavjud bo'lganda beriladi. Biroq 1987-yilgi Xalqaro Islom Fiqh Akademiyasining 30-rezolyutsiyasiga binoan, mudoraba kapitalini uchinchi tomon kafolati (tabarru va takaful) orqali qo'llashga ruxsat beriladi.

2. Bugungi kunda O'zbekistonda faoliyat yuritayotgan kommandit shirkatlarning biznes modeli mudoraba instrumentiga mos keladi. Tadbirkorlar mudorabani tashkiliy-huquqiy jihatdan shirkat shaklida qo'llashlari mumkin.

3. O'zbekiston Respublikasining 2001-yil 6-dekabrda 308-II-son bilan qabul qilingan "Xo'jalik shirkatlari to'g'risida"gi Qonuni hamda 2022-yil 12-aprelda 763-son bilan qabul qilingan "To'lovga qobiliyatsizlik to'g'risida"gi Qonuniga muvofiq, kommandit shirkat sifatida faoliyat yuritayotgan nobank tashkilotlarning hissadorlar kapitalini kafolatlash majburiyati yo'q. Agar shirkat bankrot bo'lsa, uning kreditorlari oldidagi qarzdorligi belgilangan navbatlarga muvofiq qanoatlantirilgandan so'ng, qolgan mol-mulk hissador-

larga taqsimlanadi. Shu bilan birga, nobank tashkilotlar o'z tadbirkorlik faoliyatining ishonchliligini ta'minlash hamda ko'plab mijozlarni jalb qilish maqsadida uchinchi tomon kafolatini (takaful va tabarru) qo'llashlari mumkin. Bunda shariatga ko'ra, mudoraba shartnomasi aslida omonat shartnomasi hisoblanib, foyda va zararlarni bo'lish (Profit and Loss Sharing, PLS) prinsipiga asoslanganligi sababli, kafolat asosiy sarmoya yoki minimal daromadlar uchun emas, balki mudoribning aybli harakatlari tufayli yuzaga kelgan zarar uchun qo'llanishi lozim.

Tadqiqot natijalari tahlili

Mudoraba instrumentini qo'llayotgan ba'zi tadbirkorlik subyektlarining faoliyati O'zbekiston Respublikasining 2001-yil 6-dekabrda 308-II-son bilan qabul qilingan "Xo'jalik shirkatlari to'g'risida"gi Qonuniga asoslanadi. Ushbu qonunga ko'ra, islom moliyasiga muvofiq faoliyat yuritayotgan kompaniyalarning tashkiliy-huquqiy shakli qonunchilikda belgilangan kommandit shirkat turiga mos keladi.

Kommandit shirkat – shirkat nomidan tadbirkorlik faoliyatini amalga oshiradigan va shirkat majburiyatlari uchun o'zlarining butun mol-mulkleri bilan javob beradigan to'liq sheriklar bilan bir qatorda, shirkat faoliyati bilan bog'liq zararlarni uchun faqat qo'shgan hissalarini doirasida javobgar bo'ladigan, shuningdek, shirkat tadbirkorlik faoliyatida ishtirok etmaydigan bir yoki bir necha hissa qo'shuvchi (kommanditchi) ishtirokchilar mavjud bo'lgan shirkat.

Kommandit shirkatda kompaniya boshqaruvi to'liq sheriklar tomonidan amalga oshiriladi va ular shirkat majburiyatlari uchun o'z nomlaridagi butun mol-mulkleri bilan javobgar bo'ladi. To'liq sheriklardan tashqari, hissa qo'shuvchi sifatida sarmoya kiritgan shaxslar kommanditchi hisoblanadi va ular faqat qo'shgan ulushlari doirasida javobgar bo'lishadi.

Shuni ta'kidlash kerakki, kommanditchilar shirkat faoliyati bilan bog'liq zararlarni uchun o'z hissalarini doirasida javobgar bo'ladi. Bu

esa shuni anglatadiki, agar kommandit shirkat zarar ko'rsa yoki bankrot bo'lsa, hissadorlar o'z qo'shgan ulushlarini yo'qotishga tayyor bo'lishlari kerak.

Mazkur holatning islom moliyasi qoidalari doirasida qanday tartibga solinishi lozimligi esa shirkatlar tomonidan qo'llanayotgan mudoraba instrumenti yoki shartnomasi misolida batafsil ko'rib chiqilishi zarur.

Mudoraba tranzaksiyasi shartnoma sifatida islom yurisprudensiyasida shirkat yoki shirkat (islom sherikchiligi) ko'rinishida qaraladi. Amaldagi operatsiyalarda mudoraba biznes sherikchiligi sifatida ko'riladi, bunda bir taraf (rabb ul-mol) kapital bilan ta'minlasa, ikkinchi taraf tadbirkorlikni boshqaruvchi shaxs hisoblanadi [4].

Fiqhning dastlabki va an'anaviy kitoblari da birgalikda olib boriladigan biznes turlari Shirkat sarlavhasi ostida muhokama qilingan. Bu mavzu ko'plab qo'shma biznes tamoyillarini o'z ichiga oladi. Ko'plab klassik huquqshunoslarning fikriga ko'ra, keng ma'noda mudoraba ham shirkatning bir turi hisoblanadi. Fiqh kitoblarida shirkat bobida ham, shuningdek, mudorabani alohida sarlavhasi ostida mudoraba haqida bahslar mavjud [5, 307-b.].

Yuqoridagi manbalardan ma'lum bo'lishicha, bugungi kunda O'zbekistonda faoliyat yuritayotgan kommandit shirkatlarning biznes modeli mudoraba instrumentini qo'llashga juda mos keladi va tadbirkorlar uni tashkiliy-huquqiy jihatdan shirkat shaklida qo'llashlari mumkin.

Jadval

**Xo'jalik shirkatlari bilan mudoraba instrumenti o'rtasidagi o'xshashliklar
(O'zbekiston qonunchiligi asosida)**

Huquqiy-me'yoriy xususiyatlari	Mudoraba	Kommandit shirkat	O'xshash jihatlari
Ikki tomon ishtiroki	Kapital egasi (rabb ul-mol) va boshqaruvchi (mudorib) ishtirok etadi	To'liq hamda hissador sheriklar ishtirok etadi	Har ikkalasida kapital egasi va boshqaruvchi sifatida ikki tomon ishtirok etadi
Foydani taqsimlash tartibi	Oldindan kelishilgan nisbat asosida foyda taqsimlanadi	Sheriklik shartnomasida belgilangan tartibda foyda bo'linadi	Foyda oldindan kelishilgan ulushlar asosida taqsimlanadi
Investor javobgarligi	Rabb ul-mol faqat qo'shgan kapitali doirasida javobgar bo'ladi	Ishtirokchi (kommanditchi) faqat kiritgan hissasi miqdorida javobgar bo'ladi	Passiv ishtirokchi har ikkala holatda ham cheklangan javobgarlikka ega
Boshqaruvdagi ishtirok	Faqat mudorib faoliyatni boshqaradi	Faqat to'liq sheriklar boshqaruvda ishtirok etadi	Boshqaruv faqat belgilangan taraf tomonidan amalga oshiriladi
Huquqiy maqomi	Islomiy moliya prinsiplariga asoslangan (qonunlarda bevosita aks etmagan, lekin amaliyotda qo'llanadi)	Fuqarolik kodeksi va "Xo'jalik shirkatlari to'g'risida"gi Qonun bilan tartibga solinadi	Har ikkalasi O'zbekistonda huquqiy jihatdan mavjud va amal qilinishi mumkin
Faoliyat maqsadi	Halol (shariatga muvofiq foyda olish)	Tijorat faoliyatidan foyda ko'rish	Har ikkisi foyda olish maqsadida tuziladi
Muddati va tugatilishi	Belgilangan yoki loyiha asosida bo'lishi mumkin	Belgilangan muddatli yoki doimiy bo'lishi mumkin	Ikkalasi ham moslashuvchan muddatga ega bo'lishi mumkin

Islom moliyasiga muvofiq mudoraba instrumentini qo'llab, kommandit shirkat shaklida faoliyat yuritayotgan nobank tashkilotlarning "Xo'jalik shirkatlari to'g'risida"gi Qonunga binoan, ishtirokchilari (hissadorlari) mol-mulkini kafolatlash majburiyati mavjud emas. Agar shirkat faoliyati zarar ko'rsa yoki bankrot bo'lsa, hissadorlar o'z qo'shgan mol-mulki doirasida javobgar bo'ladi. Amaldagi qonunchilikka muvofiq, agar shirkat bankrot holatiga tushsa, hissadorlar o'z ulushlarini qaytarib olish huquqiga ega bo'ladi. Biroq hissadorlar ulushining qismi qaytarilishi uchun oldindan qanoatlantirilishi zarur bo'lgan talablar mavjud. Ushbu talablar O'zbekiston Respublikasining 2022-yil 12-aprelda 763-son bilan qabul qilingan "To'lovga qobiliyatsizlik to'g'risida"gi Qonuni bilan tartibga solingan. Qonunning 150-moddasida kreditorlarning talablarini qanoatlantirish navbatlari belgilangan bo'lib, navbatdan tashqari qanoatlantiriladigan talablar bajarilgach, birinchi, ikkinchi, uchinchi va to'rtinchi navbatdagi talablar qanoatlantirilishi lozim (Qonunda navbatdagi talablar qaysi holatlarni o'z ichiga olishi batafsil ko'rsatilgan). Mazkur talablar bajarilgach, qolgan mol-mulkni tugatilayotgan qarzdorning muassislari (ishtirokchilari) yoki mol-mulk egasi oladi.

Yuqoridagi muhokama shuni ko'rsatadiki, amaldagi qonunchilikka muvofiq, kommandit shirkat shaklida faoliyat yuritayotgan nobank tashkilotlarning hissadorlar kapitalini kafolatlash majburiyati yo'q. Agar shirkat bankrot bo'lsa va uning kreditorlari oldidagi qarzdorligi belgilangan navbatlar bo'yicha to'liq qanoatlantirilgandan so'ng mol-mulk qolsa, hissadorlarga o'z ulushlarini olish imkoniyati beriladi.

Islom moliyasi nuqtayi nazaridan mudoraba shartnomasida kafolat qo'llanishi yoki qo'llanmasligini tahlil qiladigan bo'lsak, A. Deviga ko'ra, islom banklari qo'llaydigan mudoraba shartnomasidagi asosiy mablag' yoki kapital orqali keladigan foydaning qaytarilishi kafolatlanmaydi. Sababi mudoraba

sherikchilik hamda biznes shartnomasi hisoblanib, islom banklari biznes riskini ham o'z zimmalariga olishi kerak.

Muallif dunyo bo'ylab mudoraba shartnomasining kam qo'llanish sabablari sifatida quyidagilarni keltiradi: birinchidan, mijoz mudoraba shartnomasi asosida bankka mablag' berishda uning qaytarilishiga kafolat yo'qligi sababli bunga istak bildirmaydi. Ikkinchidan, banklar o'z obro'sini saqlash maqsadida mudoraba shartnomasi asosida mablag' jalb qilishni istamaydi, chunki ushbu shartnomada biznes va obro' risklari mavjud bo'ladi [6, 2-b.].

K. Hassan esa mudorabani foyda va zararlarini (profit and loss sharing) bo'lishish orqali foyda olishni ko'zlaydigan shartnoma deb ta'riflaydi. Ushbu shartnoma maxsus investitsiyalarni taklif qilib, unda loyiha egalari va investorlar har qanday foydani bo'lishadilar. Mudorabada qat'iy daromad qiymatining qaytarilishi kafolatlanmaydi. Buning o'rniga investor foydaning bir qismini oladi yoki tadbirkorlik natijasida yuzaga kelgan zararni o'z zimmasiga oladi. Asosiy mablag' esa shartnoma tugatilgan taqdirda qaytariladi [7, 3-b.].

VU universiteti (Niderlandiya) professori H. Vissarning fikriga ko'ra, PLS (foйда va zarar ulushi) asosidagi bitimlarda (mudoraba va musharaka) kafolatlar qo'yilishi o'rinli emas, chunki moliyachi tadbirkorlik bilan bog'liq xatarlarni o'z zimmasiga olishi lozim [8].

Shuningdek, malayziyalik olim M.Y. Saleemning ta'kidlashicha, mudoribga sarmoya beruvchi sohib ul-mol qarz beruvchi hisoblanmaydi, chunki investitsiya qilingan pulning egaligi uning o'zida qoladi. Xuddi shunday, mudorib ham qarz oluvchi hisoblanmaydi; u sohib ul-molning agenti va sarmoyaning ishonchli vakili hisoblanadi. Mudorib garov taqdim etishga majbur emas va investorga kapitalining qaytarilishini ham, foydani ham kafolatlamaydi. Biznesda har doim yo'qotish xavfi mavjud bo'lib, undan qochish mudoribning xohish-irodasi bilan belgilanmaydi. Bi-

roq mudorib zarar xavfini kamaytirish uchun imkon qadar barcha choralarni ko'rishi shart.

Agar kapital egasiga o'z sarmoyasi hamda oldindan belgilangan foydani kafolatlash berilsa, mudoraba shartnomasi mohiyatiga ko'ra, bu foiz asosida olingan qarz shartnomasiga aylanadi. Muallifning ta'kidlashicha, mudoraba shartnomasida sohib ul-molning javobgarligi mas'uliyati cheklangan jamiyadagidek uning kapitali miqdori bilan chegaralangan. Shu sababli sohib ul-molning roziligi bo'lmasdan, mudorib mudoraba doirasidagi kapitaldan ortiqcha miqdorda biznes yurita olmaydi [9, 144-b.].

M. Kahf mudorabada kapital egasining riski yuqori ekanligini ta'kidlaydi va bu shartmaning tabiatan assimetrik ma'lumotlarga asoslanganligini bildiradi. Buning sababi shundaki, rabb ul-mol biznesning kundalik faoliyatida ishtirok etishga haqli emas; biznesning muvaffaqiyati boshqaruvchining malakasi va ishonchiga bog'liq. Natijada, kapital egasi qanchalik kuchli himoya choralarni ko'rmasin, u mudoribning qobiliyatiga va hisobotlarni halollik bilan taqdim etishiga tayanishga majbur.

Shuningdek, mudoraba shartnomasi muzoکارalar yo'li bilan tuzilgani uchun tomonlar o'z huquqlarini imkon qadar keng himoya qiluvchi shartlarni kiritishi mumkin. Masalan, biznesning takaful kompaniyasi orqali sug'urtalanishini talab qilish imkoniyati mavjud. Biroq mudoraba foyda va zarar ulushini bo'lishishga asoslangan shartnoma bo'lgani uchun, tomonlar shartnomada foydani bo'lishishni taqiqllovchi bandlarni belgilay olmaydi. Masalan, agar bir tomon uchun kafolatlangan minimal foyda mavjud bo'lsa va umumiy foyda shu miqdordan kam bo'lsa, bu shartnoma asosidagi bo'lishish tamoyilini buzishi mumkin.

Mudoraba qo'l omonati shartnomasi hisoblanib, rabb ul-mol mudoribning shartnomani buzishi, aktivlardan noto'g'ri foydalanishi yoki qo'pol beparvolik kabi holatlar yuzaga kelganda garov va tashqi kafolatlarni

talab qilish huquqiga ega. Shu bilan birga, bu kafolatlar oddiy biznes yuritish natijasida yuzaga kelgan yo'qotishlarga tatbiq etilmaydi [2, 156–157-b.].

Tahrim va bosh. Mudorabani taraflar o'rtasida yuqori darajadagi ishonch asosida tuziladigan shartnoma deb hisoblash mumkin. Shuning uchun mudoraba yaxshi obro'ga ega do'stlar yoki taraflar o'rtasida tuzilishi lozim, shuningdek, loyiha holati va moliyaviy hisobotlar muntazam ravishda oshkor qilinishi zarur [10]. Otuyo I. va boshqalar ham mudorabani ishonchga asoslangan munosabatlardan (aqd al-amanah) kelib chiqadigan shartnoma deb ta'riflaydi. Ushbu tamoyilga ko'ra, mudorib mudorabaga berilgan aktivni ishonch bilan boshqaradi va aktivning yo'qolishi uchun javobgar bo'lmaydi. Mudorib faqatgina o'zining noto'g'ri xatti-harakatlari, beparvoligi hamda shartnomadagi belgilangan majburiyatlarni buzishi oqibatida javobgarlikka tortiladi [4, 34-b.].

Avval ta'kidlaganimizdek, mudoraba shirkatning bir ko'rinishi bo'lib, unda barcha sheriklar aktivlarni ishonch sifatida saqlaydi. Shuning uchun shartnomani buzish, noto'g'ri xatti-harakatlar yoki beparvolik holatlari isbotlanmaguncha hech kim aktiv uchun javobgar hisoblanmaydi. Beparvolik quyidagi uch holatdan birida sodir bo'lgan hisoblanadi: sherik shartnoma shartlariga rioya qilmasa; sherik tegishli korxona normalariga zid faoliyat yuritisa; sherikning aniq g'arazli niyati mavjud bo'lsa. Demak, har qanday sheriklarning foydasi yoki kapitali taraflar tomonidan kafolatlanmaydi. Biroq huquqbuzarlik yoki ehtiyotsizlik holatlari yuzaga kelganda, bir sherik boshqa sherikdan har qanday kafolat, garov yoki kompensatsiyani talab qilish huquqiga ega bo'ladi [5, 318-b.].

Yuqoridagi olimlarning fikrlaridan tashqari, islom moliyasining xalqaro me'yorlariga nazar solsak, nufuzli ilmiy tashkilot hisoblangan Islomiy fiqh akademiyasining 2001-yildagi 23-rezolyutsiyasida shunday deyiladi: "Mudorib shariatga muvofiq ishonchli shaxs hi-

soblanadi; shuning uchun yo'qotishlar uchun kafolat berish majburiyatini olmaydi. Mudoribning beparvoligi, qasddan qoidalarini buzishi yoki shartnoma hamda investitsiya shartlarini buzishi kabi holatlar bundan mustasno hisoblanadi".

Shuningdek, AAOIFI shariat me'yorlarining 45-standarti quyidagilarni bayon qiladi: ishonchga asoslangan shartnomalar – vakolat, va'da, musharaka, mudoraba hamda mustajir qo'lidagi mollarni ijaraga berish kabi shartnomalarda mahsulotlarning kafolati (rahn) talab etilmaydi. Agar ishonchli vakil belgilangan chegaradan chiqsa, e'tiborsizlik qilsa yoki shartlarni buzsa, rahm to'lov manbai sifatida (ishonchli shaxsning huquqi sifatida) ishlatilishiga ruxsat beriladi.

Bundan tashqari, mudorabada kapitalni kafolatlash shartnomaning fosid bo'lishiga olib keladi. Ibn Qudama fikricha: "Agar kapital egasi (rabb ul-mol) boshqaruvchi (mudorib)dan biznes risklariga javobgar bo'lishni talab qilsa, bu talab fosid hisoblanadi. Sababi bu talab foydaning qismi emas hamda shartnomaning asl mohiyatiga zid keladi".

Ushbu masalada olimlar yakdil fikr bildirganlar. Shuningdek, Qodhi Abdul Wahhab ham shunday fikrni bildirib, mudoraba kapitalni kafolatlashni shart qilib qo'yish shartnomaning bekor bo'lishiga olib kelishini ta'kidlaydi.

AAOIFI shariat me'yori mudoraba, mushoraka va vakillik shartnomalarida kapitalning qaytarilishini kafolatlash taqiqini huquqiy asoslaydi. Unga ko'ra, mazkur shartnomalarda kafolat qo'llash ularning mohiyatini o'zgartirib, uni qarz shartnomasiga aylantiradi (chunki mudorib kapitalning qaytarilishini majburiyat qilib oladi). Bu holat esa shartnomalarning omonat (amanah) sifatidagi asl mohiyatiga zid bo'lib, shartnomaning haqiqiy emasligiga olib keladi [6, 5-b.].

Yuqoridagi olimlarning fikrlari, xalqaro shariat me'yori mudoraba kapitalni kafolatlash mumkin emasligini ko'rsatmoqda. *Biroq mudorabada kafolatni qo'llash mum-*

kinligini asoslovchi olimlarning guruhi mavjud bo'lib, ularni ko'rib chiqish ham maqsadga muvofiq hisoblanadi.

Zamonaviy olimlar mudorabaga uchinchi tomon kafolati (al-kafala) berish g'oyasini ma'qullaydilar. Sababi, kafillik risklarga uch-rash xavfini kamaytiradi va kapitalning qaytarilishini ta'minlashga yordam beradi. Kafolat investorlarni (rabb ul-mal) bozor riskidan himoya qilmaydi, ammo noto'g'ri xatti-harakatlardan yoki firibgarlikdan himoya qilishi mumkin. Dalla Albaraka fikricha, mudoraba kapitalida mudoribga (tadbirkorga) kafolat berish taqiqlanadi. Shunga qaramay, agar kafolat hukumat tomonidan berilsa, bunga ruxsat beriladi. Hozirgi vaqtda uchinchi tomon kafolatlari hukumat yoki xususiy tashkilotlar tomonidan taqdim etilishi mumkin [11, 349–358-b.].

Islom banklari doirasida mudoraba kapitalining kafolatlanish masalasini muhokama qiladigan bo'lsak, Rice Universiteti professori va islom moliyasi hamda iqtisodiyoti bo'yicha mutaxassis M.A. El-Gamalning fikricha, islomiy bank tizimi dastlab an'anaviy foizli moliyaviy tizimga muqobil sifatida ishlab chiqilgan bo'lib, ribodan holi, foyda va zararlarni bo'lishishga asoslangan mudoraba (jim sheriklik) va mushoraka (ulushdorlik) tamoyillariga tayanadi. Bu modelda omonatchilar sarmoya egasi (asosiy tomon) sifatida qatnashadi, bank esa ularning vakili sifatida investitsiya qiladi. Bank foydadan ulush oladi, ammo zarar faqat sarmoya egasining zimmasiga tushadi. Biroq muallifning fikricha, amalda bu model ma'lumotlar nomutanosibligi va ma'naviy xavf (moral hazard) muammolarini keltirib chiqaradi. Bu esa vakil (bank) tomonidan noto'g'ri ma'lumot berish yoki mablag'ni samarasiz boshqarish ehtimolini oshiradi. Shu bois ba'zi islomiy moliyaviy muassasalar hiyal (huquqiy yo'l topish usullari) orqali belgilangan daromadli vositalardan foydalanishni boshlaganini qayd etadi. Muallifning keltirishicha, islomiy huquqdagi bu bahsda muhim burilish 2002-yilda Shayx Muhammad

Sayyid Tantaviyning rahbarligida Al-Azhar (Misr) Islom Tadqiqotlari Kengashi tomonidan chiqarilgan fatvo bilan yuz berdi. Ushbu fatvo bo'yicha banklarda belgilangan daromad (sarmoyaga hisoblanuvchi oldindan kelishilgan aniq foyda miqdori) asosida sarmoya kiritish shariatga zid emas. Tantaviy buni bankni qarzdor emas, balki agent-investor sifatida talqin qilish orqali asoslaydi. U Qur'on va Sunnatda bunday turdagi bitimlarni taqiqlovchi aniq dalil yo'qligini ta'kidlab, bunday amaliyot ijtimoiy manfaatlarga xizmat qilishini ilgari suradi. Ushbu fatvo Tantaviy o'zi, shuningdek, Muhammad Abduh va Abdulvahob Xallaf kabi ilg'or islom huquqshunoslari ning qarashlariga tayanadi. Ular belgilangan daromadni foydani oldindan bilish orqali xatarlardan himoya qilish vositasi deb hisoblashadi. Tantaviy zamonaviy ma'naviy xavflar yuqori bo'lgan davrda investorlarni himoya qilish zaruriyatini ta'kidlaydi.

Biroq Pokiston Oliy Sudi 1999-yilda chiqarilgan qarorda bunday yondashuvni keskin rad etib, barcha turdagi foizlarni *ribo* deb e'lon qildi va ularni iqtisoddan butunlay yo'q qilish chaqiruvini bildirdi. Pokiston sudi axloqiy muammolar har qanday tizimda mavjudligini qayd etib, belgilangan daromadga ijtimoiy-iqtisodiy asosda emas, balki ideologik asosda qarshi chiqdi.

M.A. El-Gamal islomiy bank tizimining hozirgi rivojlanishida an'anaviy (klassik) va islohotchi yondashuvlar o'rtasidagi asosiy farqni ko'rsatadi. An'anaviy yondashuvda matnga (fiqhiy manbalarga) qat'iy sodiqlik ustuvor hisoblanadi, zamonaviy yondashuv esa natija va iqtisodiy foydaga urg'u beradi. Natijada, bu ikki pozitsiya o'rtasidagi ziddiyat islomiy moliya tizimining amaliyotiga hali ham ta'sir qilmoqda [12, 144–152-b.].

Biroq A. Muneeza, Z. Mustaphalarning tadqiqotiga asosan islomiy moliyada *kafolat* (*Kafalah*) tushunchasining mudoraba shartnomalarida qo'llanishi shariat tamoyillariga qat'iy muvofiq bo'lishi lozim. Chunki mudorabada boshqaruvchi sherik (mudorib) tomoni-

dan asosiy kapital yoki foydani kafolatlash taqiqlanadi. Mualliflarga ko'ra mudoraba shartnomalarida kafolat faqat mudorib tomonidan sodir etilgan beparvolik, noto'g'ri boshqaruv yoki shartnomani buzish holatlariga nisbatan ruxsat etiladi. Bank Negara Malaysia (BNM) tomonidan belgilangan shariat me'yorlariga ko'ra, bunday kafolatlar faqat mustaqil uchinchi taraf tomonidan taqdim etilishi kerak va asosiy mudoraba shartnomasidan alohida hujjat sifatida rasmiylashtiriladi. *Bunday kafolatlar faqat ijro (performance) bilan bog'liq bo'lib, sarmoya yoki foydani kafolatlash huquqini bermaydi*, chunki bu mudorabaning foyda va zararni bo'lishish (PLS) prinsipiga zid hisoblanadi. Shu sababli islomiy moliyaviy institutlar mudoraba tuzilmalarida har qanday kafolatni faqat mudoribning aybi aniq isbotlangandagina *cheklangan shaklda* qo'llashlari kerak. Aks holda, bu shariatga zid hisoblanadi [13, 173–187-b.].

Demak, mudoraba shartnomasida foyda va zararlarni bo'lishish (PLS) prinsipiga ko'ra, bitim natijasida yuzaga kelgan zarar faqat mudoribning harakati bilan bog'liq bo'lib, bozor yoki biznes risklaridan kelib chiqmasligi lozim.

M. Nouredin va boshqalar fikricha, agar uchinchi tomon rabb ul-mol va mudoribdan mustaqil bo'lsa, uchinchi tomon kafolati joiz hisoblanadi. Biroq agar kapitalga zarar mudoribning noto'g'ri xatti-harakatisiz yoki oddiy holatlar natijasida yuzaga kelgan bo'lsa, kafolat qo'llanishi mumkin emas. Rabb ul-mol manfaatlarini himoya qilish maqsadida, mudorib kapitalga keltirilgan zararda aybsizligini isbotlay olmasa, kafolat berilishi kerak [14]. A. Naim va boshqalar ham sheriklar tomonidan kapitalni kafolatlash ko'pchilik tomonidan taqiqlanganligini ta'kidlaydi. Ularning fikricha, kafolat faqatgina noto'g'ri harakatlar yoki e'tiborsizlik holatlarida uchinchi tomon tomonidan berilishi mumkin [15].

Yuqoridagi manbalarda uchinchi tomon kafolati masalasiga to'xtalib o'tilgani sababli, ushbu kafolat islom moliya muassasalarida

qanday ishlashi haqida savol tug'ilishi tabiiydir. Quyida uchinchi tomon kafolatining islom moliya muassasalari doirasida qo'llanish tartibi va qoidalarini ko'rib chiqiladi.

An'anaviy banklarda mijozlarning depozitlari kafolatlanishi jarayoniga misol tariqasida, F. Arnaboldi fikriga ko'ra, Yevropa Ittifoqida Bank Ittifoqi (Banking Union) tashkil etilgan. Uning faoliyati uch yo'nalishdan iborat bo'lib, ulardan biri bank depozitlarini kafolatlash tizimidir. Ushbu tizim bank muvaffaqiyatsizlikka uchragan taqdirda, oldindan belgilangan miqdorda depozitlarni yo'qotishdan himoya qiladi. Natijada, bu tizim orqali bank mijozlarining moliyaviy aktivlarining asosiy qismi himoyalangan [16, 50–85-b.].

Shuningdek, AQSh va Buyuk Britaniyada ham an'anaviy bank omonatlari depozit banklari tomonidan kafolatlanadi. Biroq mazkur tizim islom banklarining faoliyat yuritishiga to'siq bo'lib xizmat qilmoqda [2, 38-b.].

M. Maali va M.A. Atmehlarga ko'ra, islom moliyasidagi muhim element – bu omonatchilardan mablag'larni yig'ish va safarbar qilish usulidir. Islom banklari asosan investitsion hisoblar orqali omonatchilardan mablag'larni jalb qiladi. Ushbu investitsiya hisoblari mudoraba shartnomasiga asoslanadi, ya'ni foyda bo'lishish tamoyiliga tayangan holda tashkil etiladi. Mudoraba shartnomasi banklardan depozit puli va undan keladigan foydani kafolatlashni talab qilmaydi. Foyda bank va omonatchilar o'rtasida taqsimlanishi kerak. Biroq mudorabani zamonaviy bank amaliyotiga moslashtirish uchun dastlabki shartlarning ko'plari osonlashtirilgan. Bu asoslar asosan tabarru (xayriya) va takaful (o'zaro kafolatlash) kabi islomiy ijtimoiy farovonlik tushunchalariga tayangan edi. Biroq ushbu ijtimoiy farovonlik konsepsiyalaridan foyda olish operatsiyalarida foydalanish ma'lum darajada shubhali hisoblanadi.

Mualliflarning ilmiy ishida islomiy banklar takaful va tabarru kabi ijtimoiy farovonlik konsepsiyalarini qanday qilib sarmoya

omonatlarini kafolatlash vositasi sifatida qo'llayotganligi tahlil qilinadi. An'anaviy mudoraba shartnomasi foyda va zararlarni taqsimlashga asoslangan bo'lsa-da, islomiy banklar *Foydani tenglashtirish rezervi (PER)* va *Sarmoya xavfi rezervi (IRR)* kabi mexanizmlar orqali depozitlarga barqaror daromad ta'minlashga harakat qilmoqda.

Mualliflar ta'kidlaydiki, bu amaliyotlar shariat tamoyillariga zid ravishda risklarni sarmoyadorlardan boshqa tomonlarga o'tkazadi va natijada islomiy banklarning faoliyati shaklan emas, balki mazmunan an'anaviy bank tizimiga yaqinlashmoqda. Shunga qaramay, islomiy banklarning sarmoyadorlarga ularning *omonatlari kafolatlangan va minimal daromad stavkasi ta'minlanganini* e'lon qilishiga hech qanday to'siq yo'q, chunki bank asosiy mablag'dagi yo'qotishlar va raqobatbardosh daromad stavkalarini "ehson" tarzida qoplashga tayyor [17, 134–149-b.].

Uchinchi tomon kafolatiga ruxsat berilishining asosi sifatida 1987-yilda qabul qilingan Xalqaro Islom Fiqh Akademiyasining 30-rezolutsiyasi (5/4) keltiriladi. Ushbu qarorga ko'ra: "Ulush yoki Muqaarada (qarz) sertifikatlarida, huquqiy maqomi yoki moliyaviy holati jihatidan shartnomaning ikki tomoniga butunlay aloqasi bo'lmagan uchinchi tomon tomonidan ma'lum bir loyihadagi yo'qotishlarni qoplash maqsadida, hech qanday evazsiz, aniq miqdorda xayriya (ehson) qilish bo'yicha berilgan va'da shariatda taqiqlanmaydi. Biroq bu majburiyat mustaqil bo'lishi, ya'ni mudoraba shartnomasiga bog'liq bo'lmasligi kerak. Ya'ni shartnomaning kuchga kirishi ushbu va'daning bajarilishiga shart qilib qo'yilmasligi yoki va'da shartnomaning asosiy shartlarini belgilamasligi kerak. Shu sababli na sarmoyador (aksiyador), na mudorib (boshqaruvchi sherik) ushbu banddan foydalanib, shartnomadan chekinishga yoki o'z majburiyatlarini bajarishga haqli emas, chunki uchinchi tomon tomonidan berilgan bu va'da shartnoma doirasida hisobga olinmaydi".

Monzer Kahfning fikriga ko'ra, islom banklarida mudoraba asosida jalb qilingan investitsiya mablag'larini kafolatlash mumkin emas. Buning sababi ushbu shartnomaga ko'ra, islomiy bank sarmoyalarga nisbatan vakil (mudorib) hisoblanadi, shuningdek, sherikchilik shartnomalari mohiyatan vakillik (Wakalah) bitimi sifatida qabul qilindi. Shu sababli islom banklari investitsiya hisobvarag'idagi asosiy mablag'ga ham, undan keladigan foydaga ham kafolat berolmaydi. Biroq savol tug'iladi: ushbu investitsiya hisobvarag'lariga uchinchi tomon kafolatini berish mumkinmi? Nazariy jihatdan bu ijobiy javobga ega, ammo amaliyotda kim bu kafolatni ixtiyoriy tarzda berishi mumkin va qancha miqdorda kafolat beriladi? Ushbu majburiyat hukumat zimmasiga yuklatilishi kerakmi? Agar shunday bo'lsa, bu kafolat soliq to'lovchilar mablag'idan qoplanadimi va omma manfaatlari uchun qanchalik samarali bo'ladi? Omma uchun ushbu harakatni yetarlicha asoslamay turib amalga oshirish murakkab bo'lishi tabiiydir.

Shunga o'xshash muammo islomiy banklarda milliy omonatlarni kafolatlash sxemalarini qo'llashda ham yuzaga kelishi mumkin. Milliy omonatlarni kafolatlash sxemalarini islomiy banklarni qamrab olishda shariatga oid savollar paydo bo'lishi mumkin. Albatta, islomiy banklar ushbu sxemalarga o'z mijozlari manfaatlari uchun hissa qo'shishi mumkin.

Muallif fikriga ko'ra, mudorib uchun sharikning asosiy sarmoyasi yoki undan olinadigan foydani kafolatlash joiz emas. Ushbu muammodan chiqish yo'li sifatida sarmoya hisoblari foydasining taqsimotidan oldin sug'urta mukofotini ajratish orqali mulk egalari o'z mulklarini kafolatlashlari mumkin. Mulk egalari o'z mulklarini himoya qilish uchun shariatga muvofiq barcha choralarni ko'rish mumkin. Agar ushbu mulklar islomiy bankdagi sarmoyalarga aylangan bo'lsa ham, bu prinsip amal qiladi. Ushbu usulning ijobiy jihati shundaki, ko'pgina milliy omonat sug'urtasi sxemalari kooperativ turga

mansub bo'lib, hukumat tomonidan qo'llab-quvvatlanadi [2, 88–89-b.].

Demak, islomiy banklarda mudoraba kapitali asosida jalb qilingan kapitalning egalari ushbu sarmoya orqali keladigan foydaning qanchadir qismini sug'urta mukofotiga berish orqali o'z sarmoyalarini kafolatlashi mumkin bo'ladi. M. Kahfning fikriga ko'ra, bu tartib mulk egasi uchun moliyaviy faoliyat natijasida yuzaga kelishi mumkin bo'lgan riskni iloji boricha kamaytirish mumkinligi qoidasidan kelib chiqadi [2, 85-b.].

Yuqoridagi manbalardan ma'lum bo'ladiki, islom banklari mudoraba asosida jalb qilingan investitsiya omonatlarining asosiy miqdorini hamda minimal foiz stavkasini tabarru asosida, ya'ni ehson qilish orqali zararlarni qoplash sifatida kafolatlashi mumkin. Shuningdek, sarmoya egalari o'z kapitalini himoya qilish maqsadida sug'urta qildirishi mumkin.

Banklardan tashqari boshqa moliya muassasalari, masalan, islom moliyasi asosida faoliyat yurituvchi nobank tashkilotlari ham uchinchi tomon kafolatidan foydalaniishi mumkin. Bugungi kunda O'zbekistonda islom moliyasiga muvofiq faoliyat yuritayotgan nobank tashkilotlaridan biri "Iman" invest kompaniyasi ham sheriklarining (investorlarning) sarmoyalarini takaful orqali sug'urtalash maqsadida xorijiy takaful kompaniyalari bilan hamkorlik o'rnatilganini ma'lum qilgan edi. Banklardan alohida bo'lgan islomiy moliya institutlari/nobank tashkilotlari faoliyati ilmiy sohada banklar singari keng miqyosda o'rganilmaganligi bois ushbu muassasalarda kapitalni kafolatlashning tartibi qanday bo'lishi bo'yicha ilmiy manbalar kam hisoblanadi. Shu sababli bu soha yo'nalishini ham kelajakdagi ilmiy ishlarda o'rganish afzal hisoblanadi.

Yuqoridagilardan tashqari, mudorib kapitalni *o'z xohishiga ko'ra* kafolatlashi mumkinligi xususida qarashlar mavjuddir. Mudorib o'z xohishi bilan kapitalni kafolatlashni shartnoma tuzilayotgan vaqtda ifoda etsa, u shart-

nomaning muhim shartiga aylanadi. Shuningdek, ba’zi olimlar zamonaviy hamda klassik mudoraba o’rtasidagi farqlarni ochib berish orqali, ushbu farqlar shariat qoidalariga ta’sir qilishi mumkinligini ko’rsatishadi:

1. Zamonaviy mudorabaga asoslanuvchi bank hisobvarag’lari islom banklarida vujudga kelib, bank sanoati qattiq tartibga solindigan soha hisoblanadi.

2. CASA (Current account and Savings account) va depozit hisobvarag’ida kapitalning yetarliligi talablari qo’llanganligi uchun mudorabaga asoslangan omonat shartnomasi deyarli kafolatlangan hisoblanadi.

3. Haqiqiy amaliyotda zamonaviy mudoraba depoziti aktivlariga nisbatan Foydani tenglashtirish zaxirasi (PER) yoki investitsiya risklari zaxirasi (IRR) kabi foyda kelishini osonlashtiruvchi, riskni kamaytiruvchi usullar qo’llanadi [6, 7-b.].

Biroq A. Devi yuqoridagi mudoraba aktivlariga nisbatan kafolat berishga ruxsat beruvchi fikrlarning hamda mudorabaning omonat hisoblanmaslik tamoyilini hisobga olmaganini ta’kidlaydi. Muallif o’z tadqiqotida maslahat (ommaviy manfaat) asosida uchinchi tomon kafolatini berishning ikki xil yo’li mavjudligini ko’rsatadi. Birinchisi – uchinchi tomon resursiga ega bo’lgan kafolat shartnomasi orqali amalga oshiriladi. Bunda mudorib o’z majburiyatini e’tiborsizlik tufayli bajara olmaganida, uchinchi tomon – rabb ul-mol uchun kafolatni taqdim etadi. Ikkinchi usul esa tabarru (xayriya) shartnomasi bo’lib, uchinchi tomon sifatida sug’urta kompaniyasi tomonidan kafolat beriladi. Ushbu kafolatlarni taqdim etishning sharti shuki, uchinchi shaxs mustaqil tomon bo’lishi zarur. Kafolat berishga ruxsat berilishining asosiy sababi – investorlarning ishonchini oshirish va ularning mablag’larini loyihalariga jalb qilishdir [6].

Xulosalar

Yuqoridagi tahlillardan ma’lum bo’ladiki, mudoraba shartnomasi asosida jalb qilingan kapitalni kafolatlash shariat nuqtayi naza-

ridan joiz emas. Olimlar mudoraba aktivini kafolatlash borasida ikki xil fikr bildirgan. Birinchi guruh olimlari kafolat usullarini qo’llash mudoraba shartnomasining asl mohiyatini — omonat prinsipini buzish ekanligini ta’kidlaydi. Ularning fikricha, kafolatni qo’llash orqali sherikchilikka asoslangan shartnoma mazmunan o’zgarib, qarz shartnomasiga aylanib qoladi. Natijada, mudoraba shartnomasi orqali olinadigan foyda foizga aylanishi mumkinligi haqida ogohlantirishlar berilgan. Shuningdek, Xalqaro shariat me’yorlarini belgilovchi AAOIFI normalari va Xalqaro Islom Fiqh Akademiyasining xulosalariga ko’ra, mudoraba kapitaliga kafolat faqat mudoribning e’tiborsizligi, noto’g’ri harakatlari yoki shartnoma shartlarini bajar-masligi kabi holatlarda qo’llanishi mumkinligi ma’lum qilingan.

Ikkinchi guruh olimlar (M. Kahf, M.A. El-Gamal, A. Muneeza va boshqalar) fikriga ko’ra, klassik mudoraba bilan zamonaviy mudoraba instrumenti o’rtasida sezilarli farqlar mavjud. Shu sababli bugungi iqtisodiy, ijtimoiy va axloqiy tizim hamda islom banklari bilan an’anaviy banklar o’rtasidagi raqobatni muvofiqlashtirish maqsadida, islom banklarida omonat hisobvarag’lari uchun qo’llanayotgan mudoraba shartnomasiga kafolat berish mumkinligi hisoblanadi. Bundan tashqari, ko’plab mijozlarning/investorlarning pullarini jalb etish uchun ham kafolatni qo’llash masalalari dolzarbdir. 1987-yilgi Xalqaro Islom Fiqh Akademiyasining 30-rezolutsiyasining (5/4) qaroriga binoan kafolatni qo’llashning muhim shartlari mavjud bo’lib, ular quyidagilardir: kafolat (takaful yoki tabarru) berish majburiyati mudoraba shartnomasiga aloqador bo’lmasligi lozim; uchinchi taraf mudoraba shartnomasiga nisbatan mustaqil subyekt bo’lishi kerak; kafolat hech qanday evazsiz, aniq miqdorda xayriya (ehson) qilish asosida berilgan va da bo’lishi kerak. Mazkur rezolutsiyaning belgilangan qoidalaridan tashqari olimlarning fikrlarini hisobga olish muhim

hisoblanadi.

Xususan, M.A. El-Gamal 2002-yilda Shayx Muhammad Sayyid Tantaviyning rahbarligida Al-Azhar (Misr) Islom Tadqiqotlari Kengashi tomonidan chiqarilgan fatvoni yoqlaganday bo'ladi. Ushbu fatvo bo'yicha banklarda belgilangan daromad (sarmoyaga hisoblanuvchi oldindan kelishilgan aniq foyda miqdori) asosida sarmoya kiritish shariatga zid emas deb topiladi. Mazkur fatvoga ko'ra islom banklariga mudoraba shartnomasi orqali qo'yiladigan sarmoyani kafolatlashni mudorabaning islomiy banklar sohasida ishlatilishida unga nisbatan vakillik bitimi sifatida qarab, kapitalga nisbatan oldindan belgilangan daromadni (masalan, 10 000 minglik sarmoyaga 10 % foiz daromad berilishi oldindan kafolatlanadi) qo'llash mumkinligi g'oyasi ilgari surilmoqda. M.A. El-Gamal real iqtisodiy vaziyatni hamda axloqiy mezonlarni hisobga olgan holda, mudoraba sarmoyasini kafolatlash yuzasidan chiqqan AL-Azhar fatvosini qo'llagandek bo'ladi. Biroq mudorabaning islom huquqshunosligida belgilangan asl mohiyati, ya'ni uning aslida omonat shartnomasi hisoblanishi, natijada u orqali keladigan kafolatlangan daromad uni qarz shartnomasiga aylantirib qo'yishini hisobga oladigan bo'lsak, sarmoya egasiga kafolat berish mumkin emasligi qoidasini rad etib ham bo'lmaydi.

B. Muneza, Z. Mustaphalar banklarda mudoraba shartnomasiga nisbatan mustaqil uchinchi tomon kafolatini berish joizligini, biroq shariatga ko'ra ushbu kafolat mudorib tomonidan sodir etiladigan harakatga, ya'ni uning aybi bilan yetkazilgan zararga nisbatan qo'llanishi kerak deb keltirishadi. Bozor yoki biznes natijasida yuzaga keladigan zararlar uchun kafolat qo'llanmasligi kerak. M.Kahf esa mudoraba shartnomasiga nisbatan uchinchi tomon kafolati islomiy sug'urta tashkilotlari tomonidan berilishi mumkinligini hamda sug'urta mukofoti sarmoya egalarining mudoraba doirasida olgan daromadlaridan berilishi kerakligini

ta'kidlaydi. Ushbu holatda kapital egalari o'z mulklarini kafolatlashlariga hech qanday to'siq mavjud emasligini keltiradi. M. Mali, M.A. Atmehlar esa bugungi kunda islom banklari tabarru hamda takaful vositalari orqali mudoraba kapitali hamda u orqali keladigan minimal daromadlar kafolanayotganligini keltirishadi. Ushbu amaliyot islom banklarini an'anaviy banklarga o'xshatib qo'ysa-da, tabarru vositasining imkoniyatlaridan foydalangan holda mudoraba sarmoyalari kafolatlanmoqda.

Muhokama va manbalarga tayangan holda shaxsiy fikrni bildiradigan bo'lsak, yuqoridagi rasmiy manbalar hamda olimlarning fikrlarini tahlil qilgan holda mudoraba kapitaliga nisbatan eng maqbul kafolatning qanday ishlashi haqida aniq fikr bildirish qiyin. Xalqaro Islom Fiqh Akademiyasining qarorda uchinchi tomon kafolati berilishi mumkinligi aytilgan, ammo ushbu kafolat sarmoya yoki minimal daromad uchun, yoki faqat mudoribning aybi natijasida yetkazilgan zarar uchun berilishi mumkinligi aniq ko'rsatilmagan. Shunga qaramay, mazkur Akademiyaning rezolutsiyalari shariat qoidalariga muvofiq ishlab chiqilgani inobatga olinsa, kafolatning asosan mudorib tomonidan yetkazilgan zararlar uchun qo'llanishi mumkinligini aytish maqsadga muvofiqdir.

Masalaga O'zbekistondagi amaldagi holat nuqtayi nazaridan munosabat bildiradigan bo'lsak, yuqorida ta'kidlaganimizdek, O'zbekistonda hali islom banklari faoliyat yuritmayotgani bilan birga, banklarning ayrim vazifalarini bajarayotgan nobank tashkilotlar mavjudligi kuzatilmoqda. Ushbu tashkilotlar qonunchilikka muvofiq kommandit shirkat shaklida faoliyat yuritib, mudoraba shartnomasi asosida hissadorlar (ishtirokchilar, ya'ni investorlar) mablag'larini jalb qilmoqdalar. Ularning faoliyati "Xo'jalik shirkatlari to'g'risida"gi Qonunga binoan tartibga solingan bo'lib, unda shirkat zararlar uchun to'liq sheriklar o'zlari-

ning butun mol-mulki bilan, ishtirokchilar esa qo'shgan hissalarini doirasida javobgar hisoblanadi. Agar shirkat bankrotlikka uch-rasa, "To'lovga qobiliyatsizlik to'g'risida"gi Qonunga muvofiq, avvalo tegishli navbatda-gi xarajatlar qoplanib, qolgan mol-mulkdan hissadorlar ulushi qaytarilishi mumkin.

Mazkur qonunchilik normalariga muvofiq hamda islom moliyasining talablariga bino-an mudoraba shartnomasi asosida tikilgan mablag'larni kafolatlash majburiyati nobank tashkilotlari yoki mudoribda mavjud emas. Biroq nobank tashkilotlar amalga oshira-

yotgan tadbirkorlik faoliyatining ishonchli bo'lishi uchun hamda ko'plab mijozlarni jalb qilish uchun uchinchi tomon kafolatini (taka-ful va tabarru) qo'llashlari mumkin. Bunda shuni inobatga olish kerakki, shariatga aso-san mudoraba shartnomasi asl mohiyatiga ko'ra omonat shartnomasi ekanligi hamda foyda va zararlarni bo'lish (PLS) prinsipiga muvofiq ishlagani uchun kafolat asosiy sar-moya hamda minimal daromadlar uchun emas, mudoribning aybli xatti-harakatlari orqali yetkaziladigan zarar uchun qo'llanishi kerak bo'ladi.

REFERENCES

1. Aggarwal R.K., Yousef T. Islamic banks and investment financing. *Journal of Money, Credit and Banking*, 2000. Available at: www.isfin.net/
2. Kahf M. Islamic finance contracts. Al Manhal Publ., 2013, pp. 37–38, 151–152.
3. Alissa A. Islamic Mortgages: A Comparative Study to Improve the Legal and Financial System of Mortgages in the Royal Kingdom of Saudi Arabia with a Regulatory Analysis of the US and UK, and Case Analyses of the UK, Sharjah, Dubai and Saudi Arabia. UK, 2018, p. 103.
4. Otuyo I.J., Abiodun J.H. The juristic framework of Mudarabah contracts and its modern practice. Perdana, *International Journal of Academic Research*, 2021, vol. 1. Available at: <https://www.perdanajournal.com/index.php/perdanajournal/article/view/111>
5. Ayub M. Understanding islamic finance. John Wiley & Sons Publ., 2009, p. 307.
6. Devi A. Analysis of Fatwa DSN-MUI No. 105 on Capital Guarantee Issues in a Mudharabah Contract. *Fara'id and Wealth Management*, 2023, vol. 2. Available at: <https://journals.smartinsight.id/index.php/FWM/article/view/392>
7. Kabir H.M., Soumaré I. Guarantees and profit-sharing contracts in project financing. *Journal of Business Ethics*, 2015. Available at: <https://link.springer.com/article/10.1007/s10551-014-2201-0>
8. Visser H. Islamic finance: Principles and practice. Edward Elgar Publ., 2019.
9. Saleem M.Y. Islamic commercial law. John Wiley & Sons Publ., 2013, p. 144.
10. Tahrim S.N.C., Rosdi M.S.M., Muhammad M.Z., Yusoff M.N.H., Musa A., Din N.M. The Revival of Mudharabah Contract: Proposed Innovative Solutions. *International Journal of Academic Research in Business and Social Sciences*, 2018, vol. 8(10), pp. 174–190. DOI: 10.6007/IJARBS/v8-i10/4723. Available at: [The_Revival_of_Mudharabah_Contract_Proposed_Innovative_Solutions.pdf](#)
11. Sapuan N.M. An Evolution of Mudarabah Contract: A Viewpoint From Classical and Contemporary Islamic Scholars. *Procedia Economics and Finance*, 2016, vol. 35, pp. 349–358. DOI: 10.1016/S2212-5671(16)00043-5
12. El-Gamal M.A. Islamic finance: Law, economics, and practice. Cambridge University Publ., 2006, pp.144–152
13. Muneeza A., Mustapha Z. Practical application of Kafalah in Islamic banking in Malaysia. *PSU Research Review*, 2020, vol. 4, no. 3, pp. 173–187. DOI: 10.1108/PRR-01-2019-0001.

14. Nouredin M., Noor A.B.M., Arif A.A. Permissibility of Third-Party Guarantee for Capital in Mudhārabah based on Maslahah; A Study In light of the resolution of (SAC-BNM). *Al-Rashad Journal of Islamic Finance*, 2021, vol. 3. Available at: <https://ajif.my/index.php/ajif/article/view/17>
15. Mohamed Naim A., Long M.N.H., Md. Hussein M.N., Abu Bakar M. Critical Analysis on the Essence of Muāʾārabah and Mushāʾarakah and Its Relation to á,ŒeamĀn. *Malaysian Management Journal*, 2019, no. 22, pp. 1–18. DOI: 10.32890/mmj.22.2018.9668.
16. Arnaboldi F. Deposit guarantee schemes. Deposit Guarantee Schemes. *A European Perspective*, 2015, pp. 50–85. Available at: elischolar.library.yale.edu
17. Maali B.M., Atmeh M.A. Using social welfare concepts to guarantee Islamic banks' deposits. *International Journal of Islamic and Middle Eastern Finance and Management*, 2015, vol. 2, pp. 134–149. Available at: <https://www.emerald.com/insight/content/doi/10.1108/imefm-12-2013-0125/full/html>

YURISPRUDENSIYA

HUQUQIY ILMIY-AMALIY JURNALI

2025-YIL 3-SON

VOLUME 5 / ISSUE 3 / 2025

DOI: 10.51788/tsul.jurisprudence.5.3.